

Отже, без державно-юридичного гарантування прав і свобод людини безперешкодне, безконфліктне їх використання було б у більшості випадків справою досить складною, а то і неможливою. Головну роль в юридичному забезпеченні прав і свобод людини в кожній країні відіграє Конституція — Основний Закон, адже саме тут фіксуються вихідні положення про права і обов'язки людини в суспільстві, про її відносини з державою. Конституція України втілила найкращі здобутки загальнолюдського юридичного досвіду конституційного гарантування прав і свобод людини, яким присвячено майже третину статей і текст яких досить повно відповідає міжнародним стандартам, а саме Загальній декларації і міжнародним Пактам 1966 р. Конституція проголошує, що “права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави” (ст. 3). Однак практично повне втілення їх у життя потребує тривалого часу, тому що визнання загальнолюдських цінностей і досягнення демократії в державі, де понад 75 років панував тоталітарний режим, є досить складною справою.

Список літератури: 1. Humphrey. The Universal Declaration of Human Rights. Its History, Impact and Juridical Character: Ramsharan ed., Human Rights: Thirty Years after the Universal Declaration, 1979. - p. 28-37. 2. I.C.J Reports 1986, p. 14, §188. 3. Устав ООН. Действующее международное право. - М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1996. - С. 7, 8. 3. United Nations Action in the Field of Human Rights: UN Doc. - Rev 1, 1983, p. 16, 17.

С.І. Пирогова, канд. юрид. наук

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ — ПЕРШИЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОКУМЕНТ ПРО ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ (До 50-річчя прийняття)

У грудні 1998 р. минає півстоліття від дня проголошення Організацією Об'єднаних Націй Загальної декларації прав людини — першого в історії міжнародних відносин документа, який окреслив основні права і свободи людини.

Небачені злочини фашизму в роки Другої світової війни, яка забрала понад 50 мільйонів життів, факти бруталного порушення прав людини викликали необхідність міжнародного співробітництва у цій галузі. Концепція й інститут основних прав людини

після війни отримали загальне визнання. У п. 3 ст. 1 Статуту ООН було проголошено, що одним із завдань Організації Об'єднаних Націй є здійснення спільної діяльності держав — членів Організації, спрямованої на те, щоб права людини дотримувалися і поважалися всіма незалежно від раси, статі, мови та релігії. Народи об'єднаних націй висловили свою рішучість “знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків і жінок та в рівність прав великих і малих націй” (7, с. 45). Статут підкреслив також, що це завдання є важливим засобом об'єднання зусиль для підтримання міжнародного миру та безпеки.

Фундаментальні положення Статуту ООН були конкретизовані і розвинуті в Загальній декларації прав людини, основну роботу над проектом якої виконав протягом 1946-1948 рр. один з допоміжних органів ООН — Комісія з прав людини. До її складу того часу входила також Українська РСР. Таким чином, Україна, як член і один з фундаторів Організації Об'єднаних Націй, брала активну участь у розробці Загальної декларації прав людини. 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН на третій сесії, що відбулася у Парижі, затвердила і проголосила Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави світу (Резолюція 217 А (III) від 10 грудня 1948 р.). Хоча Декларація не є обов'язковим юридичним документом, “але, як відомо, міжнародні стандарти спираються не лише на юридично обов'язкові норми, а враховують і норми морально-політичного характеру і загальноновизнану міжнародну практику” (4, с. 114).

Загальна декларація прав людини складається з преамбули і 30-ти статей. У преамбулі, зокрема, підкреслюється, що “...визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості та загального миру...” і охороняти права людини необхідно силою закону; підтверджується, що народи Об'єднаних Націй вирішили сприяти соціальному прогресові та поліпшенню умов життя людей, зобов'язалися сприяти у співробітництві з ООН загальній повазі і додержанню прав та основних свобод людини; тут сформульовані найважливіші завдання міжнародного співтовариства через три роки після закінчення Другої світової війни, коли людство ще дуже добре пам'ятало страхіття, що були з нею пов'язані.

У статтях Декларації вперше в історії людства і міжнародних відносин закріплені громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права людини. Ці права мають загальноновизнаний

демократичний характер, оскільки в сукупності вони є фактично певним балансом між різноманітними підходами і правовими концепціями, які визначали позиції країн з різними соціально-економічними та правовими системами під час розробки тексту цього документу.

З самого початку роботи над проектом цього документа виявився протилежний підхід делегацій соціалістичних і капіталістичних країн щодо розуміння сутності прав та свобод людини і гарантій їх здійснення. Представники Заходу намагалися зафіксувати в Декларатії лише буржуазно-демократичні права та свободи. На думку делегацій соціалістичних країн, слід враховувати досягнення всіх країн в галузі прав та свобод людини, відбити широкий комплекс політичних, соціально-економічних і культурних прав. При цьому делегації соціалістичних країн посилалися не тільки на своє законодавство, але й на положення ст. 55 Статуту ООН, яка встановлювала, що ООН повинна сприяти підвищенню життєвого рівня, повній зайнятості населення, а також економічному і соціальному прогресу. Ця позиція була прогресивною і, незважаючи на заперечення представників західних країн, була підтримана більшістю членів комісії з прав людини. В результаті в Декларатії було закріплено низку соціально-економічних прав.

В умовах політико-дипломатичної боротьби обговорювалися також проблеми, пов'язані з поширенням дії Декларатії на населення подопічних та несамоврядних територій і із скасуванням колоніальної системи. Позиція СРСР з цих питань ґрунтувалася на принципі самовизначення народів і націй, а також на положеннях Статуту ООН, в яких прямо вказується на необхідність загальної поваги і додержання прав людини (п. "с" ст. 55), поширення принципу поваги прав людини й основних свобод на всі подопічні території (п. "с" ст. 76), справедливого ставлення до населення несамоврядних територій і захисту народів цих територій від зловживань (п. "а" ст. 73). Точка зору Радянського Союзу перемогла. У Преамбулі Декларатії було записано, що її положення мають визнаватися і здійснюватися як серед народів держав — членів ООН, так і серед народів територій, які знаходяться під їх юрисдикцією (12, с. 87).

Під час роботи над проектом Декларатії радянська делегація запропонувала включити статтю про право народів та націй на самовизначення. Але незважаючи на те, що ця пропозиція повністю відповідала Статуту ООН, захисникам колоніалізму вдалося добитися її відхилення. Не ввійшли до тексту цього документа і деякі інші

пропозиції делегації СРСР. серед яких і заслужуюча особливої уваги — про покладення на всі держави обов'язку боротися з фашизмом. Але, не беручи до уваги те, що історичний досвід підтверджував своєчасність і обгрунтованість радянських пропозицій щодо заборони фашистської пропаганди, представники деяких країн Заходу виступили проти них під приводом неприпустимості “обмеження” людських свобод (12, с. 88).

Незважаючи на деякі недоліки і прогалини в Загальній декларації, її завжди оцінюють як прогресивний правовий документ, який служить розвитку міжнародного співробітництва у сфері прав людини, відбивав вимоги народів у справі забезпечення основних прав і свобод.

В основу всіх прав людини засновники Декларації поклали принцип рівноправності. Перші три статті, по суті, повторюють ті ліберально-демократичні принципи, що були проголошені ще наприкінці XVII у XVIII ст. в результаті буржуазних революцій. Згадаймо такі видатні національні джерела, як Англійський білль про права 1689 р., американські Декларацію про незалежність 1776 р. та Білль про права 1791 р. — 10 перших поправок до Конституції США, французьку Декларацію прав людини і громадянина 1789 р. та подібні документи інших держав. Хоча в цих документах йдеться виключно про громадянські та політичні права, вже фактом своєї появи вони значно вплинули на їх визнання іншими народами і стали прецедентом для розвитку інституту прав та свобод в інших сферах людської діяльності.

Повернімося до змісту Загальної декларації. Так, у ст. 1 записано “Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства”. У ст. 2 розкривається принцип рівності, вказується, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Стаття 3 декларує право кожної людини на життя, свободу й особисту недоторканність, висловлюючи загальні ідеї свободи людини. На цьому підґрунті побудована більша частина статей Декларації (ст. 4-21). Наприклад, у ст. 4 забороняються рабство та работоргівля в усіх їх видах; ст. 5 проголошує, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують його гідність поведження і покарання; у ст. 7 де-

кларована рівність усіх перед законом і право кожної людини без будь-якої дискримінації на рівний захист законом; ст. 8 передбачає право на ефективне поновлення порушених прав людини, яке повинно провадитися компетентними національними судами, в тих випадках, коли порушуються права, надані їй конституцією або законом відповідної держави; ст. 9 забороняє безпідставний арешт, затримання або вигнання; ст. 10 і 11 встановлюють право кожного, хто обвинувачується у визначенні будь-якого злочину, на розгляд його справи незалежним та безстороннім судом і закріплюють презумпцію невинності до винесення судового вироку у порядку, встановленому законом, а ст. 12 забороняє безпідставне втручання в особисте і сімейне життя людини, а також незаконне посягання на недоторканність її житла або на честь і репутацію, забезпечує тайну її кореспонденції.

Статті 13-18 присвячені всіляким особистим правам та свободам, зокрема, праву на свободу думки, совісті, релігії, пересування, на шукання притулку, громадянство, одруження і створення сім'ї без будь-якої дискримінації, нарешті, праву володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.

Статті 19-21 говорять про право кожного громадянина на свободу переконань, вислову своєї думки, а також мирних зборів і асоціацій. У ст. 21 декларується, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною як безпосередньо, так і за допомогою вільно обраних представників. Указується, що основою влади і її джерелом повинна бути воля народу.

Соціально-економічні та культурні права (право на працю, відпочинок, дозвілля, соціальне забезпечення, відповідний життєвий рівень, освіту, участь у культурному житті суспільства) закріплені в ст. 22-27.

Декларація охоплює питання підтримання соціального та міжнародного порядку (ст. 28). Згідно зі ст. 29 кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості. При здійсненні своїх прав та свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав та свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, суспільного порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві. Стаття 30 проголошує, що ніщо у тій Декларації не може бути витлумачено, як надання будь-якій державі, групі осіб або окремих особам права займатися будь-якою діяльніс-

то або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у Декларації.

За Загальну декларацію прав людини проголосували 48 держав, 8 утрималися. Серед останніх був СРСР. Формально тому, що низку його пропозицій, спрямованих на посилення змістовної частини цього важливого міжнародного документа було відхилено, в тому числі статтю про право народів на самовизначення, з якою погодилася більшість держав (7, с. 45). СРСР вважав, що текст Декларації не відбиває цілей, які ставилися світовою спільнотою в сфері прав людини, і не містить шляхів їх матеріальної і законодавчої реалізації. Цю помилкову позицію було виправлено наприкінці 70-х років і Радянський Союз офіційно визнав Загальну декларацію прав людини (7, с. 46). Що ж до причин її відхилення то, на нашу думку, це була дипломатична спроба з боку Радянського Союзу не виконувати положень документа, бо існуючий у ньому тоталітарний політичний режим за своєю природою був ворожим і агресивним не тільки в реалізації прав людини, але і як до таких взагалі (11, с. 14).

Згодом на основі Загальної декларації прав людини було прийнято понад 50 багатосторонніх договорів про права людини, а на сьогоднішній день прийнято біля 180 міжнародних документів універсального і регіонального характеру, які регламентують права людини (7, с. 45; 11, с. 13). Серед цих документів у першу чергу слід назвати два пакти — Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, який уточнює і розвиває статті 3-21 Загальної декларації, і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, який розвиває решту статей Декларації (22-27), присвячених іншій категорії прав — економічним, соціальним, культурним. Обидва пакти було прийнято в грудні 1966 р. XXI сесію Генеральної Асамблеї ООН.

Згадані документи стали “єдиним нерозривним цілим і відомі в міждержавній теорії та практиці як Міжнародний білль про права людини. Без перебільшення можна сказати, що ставлення держави до Білля визначає в цілому її позицію щодо міждержавного співробітництва в галузі забезпечення прав людини” (4, с. 114).

На відміну від Загальної декларації, пакти — це міжнародно-правні угоди, юридично обов’язкові для держав-учасниць. Невиконання їх положень розцінюється як порушення норм міжнародного права і тягне за собою міжнародно-правову відповідальність.

Україна, як один із засновників ООН, взяла на себе зобов’язання діяти самостійно або разом з іншими державами для до-

сягнення загальної поваги до прав людини та їх реалізації (ст. 56 і п. "с" ст. 55 Статуту ООН) (3. с. 23). Одним з механізмів контролю за дотриманням положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права є Факультативні протоколи до нього. Україна приєдналася до них у жовтні 1991 р. (4, с. 114).

За час, що минув після прийняття Міжнародного білля, розроблено універсальну цілісну міжнародну систему захисту прав людини. Практично створено нову галузь — міжнародні права прав людини (4, с. 115). У зв'язку з великими змінами у політичній карті світу майже потроїлося членство ООН, перед людством постали глобальні проблеми, які треба вирішувати. У багатьох країнах права проголошені, але не реалізовані. Тому актуальним є питання, чи відповідають основоположні принципи, розроблені півстоліття тому, умовам сьогодення? На це запитання відповіла II Всесвітня конференція з прав людини (Відень, 1993 р.), що була присвячена 45-й річниці Загальної декларації прав людини. Вона підтвердила вірність її основоположним принципам. Серед них — принцип універсальності прав людини й один з найголовніших принципів Загальної декларації — принцип неподільності і взаємозалежності двох категорій прав — політичних і громадянських та економічних, соціальних і культурних. Він, правда, був підтверджений ще раніше — I Всесвітньою Тегеранською конференцією з прав людини (1968 р.).

Україна брала активну участь у розробці та прийнятті багатьох міжнародних документів. Протягом десятиліть вона ратифікувала міжнародні конвенції з прав людини. Але ця її міжнародна діяльність не мала і не могла мати практичних наслідків для широких верств населення України, бо в умовах тоталітарного режиму воно було позбавлено реальної можливості навіть познайомитися з цими документами.

Точка відліку політики у сфері забезпечення прав людини в Україні пов'язана з проголошенням її суверенітету і незалежності. У Декларації про державний суверенітет України (від 16 липня 1990 р.) стверджено перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права і тим самим підтверджено готовність держави дотримуватися Статуту ООН. У законі "Про дію міжнародних договорів на території України" (від 10 грудня 1991 р.) було зазначено, що укладені і ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства держави і застосовуються у порядку, передбаченому

для норм національного законодавства. В основі цього Закону лежить, зокрема, і прагнення забезпечити непорушність права та свобод людини і включитися у систему правових відносин між державами на основі взаємної поваги до державного суверенітету і демократичних засад міжнародного співробітництва (10, с. 16, 17). Наведені акти свідчать про те, що Україна братиме діяльну участь у роботі ООН, спрямованій на захист прав людини. В Україні тепер кожна фізична особа отримала можливість спиратися у захисті своїх прав і свобод на міжнародні стандарти, вироблені ООН. Однією з функціональних комісій ООН є Комісія з прав людини з Підкомісією з попередження дискримінації та захисту меншин, до складу якої обрано представника України професора В. Буткевича. Взагалі ж Україна неодноразово обиралася членом цієї Комісії з урахуванням її активності у виробленні міжнародних угод та інших документів у сфері прав людини (3, с. 24).

У листопаді 1995 р. Україна вступила до Ради Європи, що означає її входження у політико-правовий простір, створений у Європі. З юридичного боку наша країна стала учасницею регіональних конвенцій з прав людини. Слід зазначити, що Рада Європи розробила понад 140 конвенцій з прав людини (3, с. 28). Тепер для України головне полягає в тому, щоб не просто приєднатися до цих документів, а й виконувати їх. Нова Конституція України також закріпила міжнародні стандарти прав людини, щоб включити їх порушення у нашої державі. Так, ст. 3 проголошує людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. Держава бере на себе обов'язок забезпечення прав і свобод людини. Реалізація цих концептуальних положень пов'язана з необхідністю відтворення в нашому законодавстві норм, спрямованих на захист прав та свобод людини. Ця важлива справа потребує використання і національних, і міжнародних механізмів захисту цих прав та свобод, суворого додержання положень Загальної декларації. Цей важливий документ, як бачимо, і тепер відіграє важливу роль у розвитку міжнародного співробітництва щодо захисту прав людини. Необхідність виконання всіх статей Загальної декларації підкреслили в 1975 р. в Заключному акті держави - учасниці Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі і Всесвітня конференція у Відні 1993 р. Її принципи знайшли відбиття у внутрішньому законодавстві (у тому числі в конституціях) багатьох держав світу.

Список літератури: 1. Бочарников Д. Права людини у додержавну та ранньодержавну добу історії України (спроба порівняння реальності їхнього захисту та прогнозу на майбутнє)//Право України. - 1997. - № 3. . 2. Буткевич В. Права людини в Україні. З погляду творення нової правової бази//Політ. думка. - 1993. - № 1. 3. Ісакович С. Механізм діяльності ООН щодо захисту прав людини//Укр. часопис прав людини. - К.: Укр. правн. фундація: Право. - 1995. 4. Ковальська Н. Коментар до міжнародного пакту про громадянські і політичні права//Укр. часопис прав людини. - К.: Право. - 1995. 5. Кудрявцев В.Н., Лукашева Е.Е. Новое политическое мышление и права человека//Вопр. философии. - 1990. - № 5. 6. Купчишин А.М. Діяльність органів ООН по правах людини — важливий фактор підтримання миру і безпеки//Вісн. Акад. наук Укр. РСР. - 1988. - № 12. 7. Международное право: Словарь-справочник/Под общ. ред. В.Н. Трофимова. - М.: Инфра. - 1997. 8. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. - М.: Юрид. лит., 1991. 9. Николайко И.В. Права человека и система ООН. - К.: Наук. думка, 1991. 10. Права людини. Міжнародні договори України. - К.: Наук. думка, 1992. 11. Права человека — фундаментальная основа либерализма/Сост. Окунцов Б.П. - Донецк: Центр соц.-эконом. и полит. анализа ЛПУ. - 1993. 12. Чхиквадзе В.М. Всеобщая декларация прав человека и ее историческое значение//Сов. государство и право. - 1988. - № 12.

**В.О. Чефранов, д-р філос. наук,
Л.В. Петрова, канд. філос. наук**

ОБМЕЖЕННЯ ВЛАДИ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Загроза правам і свободам людини виникає не тільки від інших людей, а й від самої влади. Тож зовсім не випадково у преамбулі Загальної декларації прав людини стверджується про законність опору громадян незаконним діями влади: "...необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення" (4, с. 14). Право на опір гнобленню визнається одним з основних прав людини. І в Паризькій хартії для нової Європи наголошується, що права людини й основні свободи уроджені усім людям, вони невідчужувані і гарантуються законом. І далі: "Їх захист і сприяння їм - першочерговий обов'язок уряду. Їх повага - суттєва гарантія проти надмірної влади, якою володіє держава. Їх дотримання і повне здійснення - основа свободи, справедливості і спокою". Усі приписи міжнародного права наголошують на обслуговуючій ролі національних держав щодо своїх громадян: межею влади держави над людиною тут є природне право. Про це ж говорить і ст. 3 Конституції України: "Людина, її жит-